

ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΣΩΤ. ΝΤΟΥΛΑΣ

Το ημερολόγιο των αδελφών Ιω. και Κων/νου Παπακώστα

Εισαγωγικά

Μέχρι τώρα συνηθίσαμε να διαβάζουμε απομνημονεύματα και ημερολόγια επώνυμων στρατιωτικών ή πολιτικών, που παρουσιάζουν τα πράγματα απ' τη δική τους σκοπιά. Αντίθετα δεν συναντήσαμε αρκετές περιπτώσεις ανώνυμων στρατιωτών ή πολιτών, που δίνουν τη δική τους ερμηνεία. Βέβαια το φαινόμενο έχει την εξήγησή του. Ο άγνωστος στρατιώτης ή πολίτης ζώντας στην αφάνεια πιστεύει πως οι δικές του πράξεις ή γνώμες, η ζωή του γενικότερα, δεν ενδιαφέρουν τους συνανθρώπους του. Βλέποντας μάλιστα τον κόσμο να στρέφει την προσοχή του σ' εκείνους, που φωτίζουν οι προβολείς της δημοσιότητας, εδραιώνεται η παραπάνω πίστη του και αποθαρρύνεται να κρατήσει ημερολόγιο.

Μια τέτοια όμως αντίληψη, χωρίς να υποτιμάται η μεγάλη σημασία των απομνημονευμάτων ξεχωριστών προσωπικοτήτων, δεν είναι σωστή, γιατί οι δημόσιοι άντρες γενικά δίνουν την ηγετική ερμηνεία, δεν είναι σε θέση να εκφράσουν τα συναισθήματα και τις σκέψεις του ανώνυμου λαού και επιπλέον δεν μπορούν να ξέρουν ή δεν είναι δυνατό να καταγράψουν πλήθος στοιχείων, τα οποία χάνονται οριστικά για την ιστορία. Μ' άλλα λόγια δεν έχουμε συνολική εικόνα της πραγματικότητας, λείπει το τόσο πολύτιμο και γνήσιο λαϊκό στοιχείο.

Εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα, χωρίς φυσικά να είναι οι μόνοι, αποτελούν τα αδελφια Κων/νος και Ιωάννης Παπακώστας. Πρώτος άρχισε να γράφει τα σημαντικότερα γεγονότα της εποχής του (1892 - 97) ο Κων/νος Παπακώστας και τον ακολούθησε ο αδελφός του Ιωάννης Δημητρίου Παπακώστας. «Μέχρις εδώ, σημειώνει ο Ιω. Παπακώστας, όλα τα συμβάντα τα γράφει ο αδελφός μου Κων/νος, από 'δω και πέρα τα γράφω εγώ ο Ιωάννης Παπακώστας». Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι τα παραπάνω στοιχεία σώθηκαν χάρη στη φροντίδα της κόρης του Χαρί-

κλειας Νίκου, την οποία ευχαριστώ, γιατί μου τα εμπιστεύθηκε. Είναι σκόπιμο ακόμη να προστεθεί ότι μια πρώτη σύντομη σχετικά δημοσίευση για το ημερολόγιο του Ιω. Παπακώστα έγινε από το γράφοντα στην κυριακάτικη εφημερίδα της Λάρισας «Ελευθερία» (28-1-1979).

Α' Κων/νος Παπακώστας

Ο Κων/νος Παπακώστας γεννήθηκε το 1877 στη Ραψάνη της Λάρισας και, σύμφωνα με τη γραπτή μαρτυρία του αδελφού του Ιωάννου, πέθανε μετά από ασθένεια 25 ημερών στις 10 Μαρτίου 1899. Ήταν, όπως γράφει ο Ιω. Παπακώστας, υψηλού αναστήματος, νέος ωραίος. Το ημερολόγιό του εκτείνεται σε 12 σελίδες τετραδίου και δεν έχει ούτε την έκταση ούτε την ποιότητα του ημερολογίου του Ιω. Παπακώστα. Ωστόσο ξεχωρίζουμε την περιγραφή, όπως την έζησε, του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και ενός περιέργου ουράνιου φαινομένου. Διευκρινίζω εδώ ότι δεν θα παρατεθεί καθόλου το κείμενό του για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, γιατί δημοσιεύθηκε ολόκληρο στον 31ο τόμο του Θεσσαλικού Ημερολογίου, σελ. 75-79, από τον εγγονό του Βαγγέλη Νίκου, θα γίνει όμως στοιχειώδης σχολιασμός.

Στην αρχή του κειμένου του για τον πόλεμο του 1897 χαρακτηρίζει το έτος αυτό, δικαιολογημένα, «δυστυχές», γιατί είναι κοινός τόπος ότι ο πόλεμος προκαλεί δυστυχία. Κυρίαρχο στοιχείο της αφήγησής του και διαπιστωμένη πραγματικότητα, όπως κάθε πολέμου, του πολέμου του 1897 είναι ο μεγάλος φόβος, ο οποίος κατέλαβε όλους τους κατοίκους. Ήταν τόσο μεγάλος ο φόβος, μάλλον ο πανικός και η σύγχυση, ώστε πέρασαν για Τούρκους τα γίδια. Αναφερόμενος στη συμπεριφορά των Τούρκων γράφει, με χαρακτηριστική αντικειμενικότητα, ότι δεν προκάλεσαν καμιά ζημιά στη Λάρισα: μερικοί μόνο στρατιώτες έσπασαν ένα μαγαζί και γι' αυτό τιμωρήθηκαν από τον Ετέμ Πασά. Το ίδιο παραδέχεται και για 15 άνδρες του τουρκικού τακτικού στρατού, οι οποίοι δεν έκαναν καθόλου αταξίες, όταν κατέλαβαν τη Ραψάνη. Αντίθετα άλλοι Τούρκοι έκαναν πλιάτσικο στον Πυργετό και την Κρανιά Ολύμπου. Στη Ραψάνη πάλι 250 Τούρκοι έκαναν τέρατα και σημεία, αφού άνοιξαν όλα τα σπί-

Κ. Παπακόστας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ

ΔΙΠΛΩΜΑ ΑΠΟΝΟΜΗΣ ΜΕΤΑΛΛΙΩΝ

ΔΙΑΤΑΓΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΤΟΣ **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ** ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Απονεμα εις τον ειρατι Ενωσικον Στρατιωτικον Διευθυντην
υπαρχοντου Κωνσταντου Παπακοστα
 1^ο Της υποστρεφουσ υπηρ. της Σερβιας (1912-1913) ως μεταστροφου αυτου και των μαχων
 Γραβωνας, Σοφιαλαϊδουρου, Παντολων, Αρβανου.

2^ο Της υποστρεφουσ υπηρ. της Βουλγαριας (1913) ως μεταστροφου αυτου και των μαχων
 Μελις Λαζαν, Κορινας, Προμαχιας.

Ε. Αθηναις εν τ. Α. Μαρτίου 1914

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΩΝ *Γεωργιος Κ. Αρναουτου*

Ο ΕΠΙΔΟΧΟΥΣΑΣ *Κωνσταντος Παπακοστα*

τια και τα μαγαζιά και πήραν διάφορα πράγματα. Φαίνεται ότι, όπου υπήρχε άμεσος έλεγχος και ήταν τακτικός στρατός, συγκρατούνταν πιο πολύ.

Περιγράφοντας, εκτός του ελληνοτουρκικού πολέμου, ο Κων/νος Παπακώστας ένα περίεργο ουράνιο φαινόμενο του 1897 δεν μπορεί να δώσει λογική και πολύ περισσότερο επιστημονική εξήγηση. Προστρέχει όμως σε πληροφορίες προερχόμενες από γειτονικές περιοχές (Λάρισα, Λιτόχωρο), εξετάζει αθώα παιδιά, επειδή υποψιάζεται ότι μπορεί να μη λένε αλήθεια οι μεγάλοι, απορεί πώς ακούστηκε βοή επί 5', έτριξαν βράχοι με ήλιο και ανέφελο ουρανό και καταλήγει, δηλώνοντας έτσι την πίστη του, ότι ήταν εκ θεού.

Β' Ιωάννης Παπακώστας

Ο Ιωαν. Παπακώστας γεννήθηκε το 1883 στη Ραψάνη και πέθανε το 1956. Παρακολούθησε μαθήματα Α' Γυμνασίου της εποχής εκείνης και αναγκάστηκε να διακόψει, σύμφωνα με τις πληροφορίες των οικείων του, γιατί έκλεισε το σχολείο. Ήταν συνετός άνθρωπος, αγαπητός και καλός νοικοκύρης. Στην οικογένειά του υπήρχε χριστιανική παράδοση και ο ίδιος διακρίνονταν για τη θρησκευτικότητά του. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο παππούς του ήταν παπάς και ο ίδιος, όπως αναφέρεται, το 1936 μάζεψε υπογραφές, για να υπηρετήσει την εκκλησία, αλλά η αρρώστια της κόρης του Χαρίκλειας τον ανάγκασε να ματαιώσει το σκοπό του.

Πολέμησε, όπως αναφέρει δίπλωμα απονομής μεταλλίων, ως απλός στρατιώτης στις μάχες Ελασσόνας, Σαρανταπόρου, Γιαννιτσιών, Δρίσκου, Κιλκίς - Λαχανά, Κρέσνας - Τζουμαγιάς χωρίς όμως να αποδεικνύεται ότι διακρίθηκε ιδιαίτερα ή ανδραγάθησε. Ανήκε στους πολλούς και συμπεριφέρονταν όπως αυτοί! Ήταν ένας ανώνυμος στρατιώτης και ειρηνικός άνθρωπος που ήθελε ν' αποφύγει τα δεινά του πολέμου. Γράφει χαρακτηριστικά για την εκστρατεία στην Ήπειρο:

*Τα πάθη μας δεν έπαψαν
ακόμη τα μεγάλα*

και η αγρία τύχη μας
μας στέλνει πάλιν άλλα (σελ. ημερολογίου 19).

Διευκρινίζεται ότι η αρίθμηση του τετραδίου είναι δική μου, γιατί υπάρχουν κενά. Έτσι αριθμούνται χωριστά το ημερολόγιο των πολέμων και χωριστά τα σημαντικότερα γεγονότα του Κων/νου Παπακώστα μαζί με τα «σημαντικότερα γενόμενα», έτσι τα χαρακτηρίζει, του Ιω. Παπακώστα.

«Εις Δράμαν, συνεχίζει αλλού με την ίδια λογική, διαμένοντες επεξηγήσαμεν ημέραν παρ' ημέραν την υπογραφήν της ελληνοτουρκικής ειρήνης... να αποστρατευθώμεν και ημείς, ίνα απαλλαχθώμεν από τα ατελείωτα βάσανα των δύο πολέμων (σ. ημερ. 47).

Δεν πρέπει όμως, μ' όσα αναφέρθηκαν, να νομιστεί ότι αρνούσαντο το καθήκον του, όταν η πολιτεία τον καλούσε. Αντίθετα έσπευδε να την υπηρετήσει, πολέμησε, όπως τα πράγματα αποδεικνύουν, ηρωικά μαζί με τόσους άλλους άγνωστους Έλληνες στρατιώτες για την απελευθέρωση των σκλάβων αδελφών, γιατί «ανήκε, γράφει, εις την φωνήν της πατρίδος».

Στην πολιτική ο Ιω. Παπακώστας, χωρίς να δραστηριοποιηθεί ιδιαίτερα, συντάχθηκε με τον Κων/νο και απέρριψε τον Ελ. Βενιζέλο, «1916 Δεκεμβρίου 18, γράφει στα «σημαντικότερα γενόμενα», σελ. 60, έγινε το ανάθεμα του προδότη Βενιζέλου εις Αγίαν Τριάδα: εξήλθον όλοι οι άνθρωποι και έρριψαν λίθον αναθέματος πρώτοι οι ιερείς και κατόπιν όλος ο κόσμος και οι γυναίκες». Είναι ιστορικά βεβαιωμένο ότι ο Ελευθ. Βενιζέλος υπήρξε ο δημιουργός της νεότερης Ελλάδας, της Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, που σώριασε στα ερείπια της μικρασιατικής καταστροφής η αβελτηρία, τουλάχιστον, των διαδόχων του, των κωνσταντινικών και του ίδιου του Κωνσταντίνου σε «συνεργασία» με τις ξένες δυνάμεις. Άρα ο χαρακτηρισμός του Ελευθ. Βενιζέλου ως «προδότη» από τον Ιω. Παπακώστα μόνο μια εξήγηση έχει, την απόλυτη αφοσίωση που τον καθιστά σπαδό και δεν του επιτρέπει, δεν ήταν ο μόνος, να δει καθαρά τα πράγματα. Φαίνεται ότι στη στάση του αυτή, εκτός του γενικότερου κλίματος, των ιδιαίτερων τοπικών συνθηκών και των οικογενειακών ή προσωπικών προτιμήσεων και συμπαθειών, συντέ-

λεσε και η φωτογραφία που του αφιέρωσε, όπως σ' όλους τους συστρατιώτες του, ο Κων/νος με την ιδιόχειρη κολακευτική υπογραφή, στην οποία έγραφε τα εξής: «Διά τους γενναίους συμπολεμιστάς μου δύο ενδόξων πολέμων 1912 και 1913».

Γενικότερα τον Ιω. Παπακώστα αφήνουν ανέπαφο τα κοινωνικοοικονομικά θέματα της εποχής του. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν κάνει ούτε μνεία της εξέγερσης του Κιλελέρ, αν και τα γεγονότα αυτά συντάραξαν το πανελλήνιο και άλλαξαν το ρου της ιστορίας. Φαίνεται ότι δεν ήταν ενημερωμένος για το αγροτικό ζήτημα ή ότι τα ορεινά χωριά, εν προκειμένω η Ραψάνη, δεν αντιμετώπιζαν τις σκληρές συνθήκες της κολιγικής ζωής του ευρύτερου θεσσαλικού κάμπου.

Απόδειξη της άγνοιας του αγροτικού ζητήματος αποτελεί η αναφορά του στο φόνο, καλύτερα δολοφονία, του πρωτοπόρου της αγροτιάς Μαρίνου Αντύπα. Γράφει λοιπόν ότι ένας επιστάτης του Μεταξά, ο Ιωάννης Κυριάκος, σκότωσε άλλον επιστάτη του Σκεταρέα (Σκιαδαρέση), ονόματι Μαρίνο Αντύπα. Θεωρεί ότι ήταν εσωτερικό θέμα των επιστάτων των τσιφλικιάδων η δολοφονία και δεν μπορεί, δεν έχει προφανώς τις γνώσεις, τις αναγκαίες προσλαμβάνουσες παραστάσεις ή την εξοικείωση, να αξιολογήσει ιστορικά το γεγονός, το οποίο καταγράφει απλά ως φόνο.

Αντίθετα δίνει ιδιαίτερη έμφαση και αξιολογεί ιστορικά τη γενναιότητα ενός ευζώνου, ο οποίος, αν και ήταν βαρύτατα τραυματισμένος από τους Τούρκους και χαροπάλευε, δεν αποθαρρύνθηκε μετά τον τραυματισμό του, αλλά είχε τόση ψυχραιμία, ώστε ν' ανταποδώσει τα πυρά, έριξε δώδεκα σφαίρες, και να μαζέψει τους κάλυκες, για να τους παραδώσει. Και αξιολογεί θετικά την ανδρεία του ευζώνου, γιατί βίωσε τα πολεμικά γεγονότα και συνειδητοποίησε, όπως όλοι σχεδόν οι Έλληνες της εποχής του μετά ιδιαίτερα τον ατυχή πόλεμο του 1897, ότι χωρίς αγώνες και θυσίες δεν απελευθερώνονται σκλαβωμένοι αδελφοί, δεν υπάρχει ελευθερία. Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι η πολιτική και η στρατιωτική ηγεσία του Βαλκανικού πολέμου (Βενιζελος - Κων/νος) ενέπνευσαν και με τη συνεργασία τους σ' αυτή τη φάση τον Ελληνισμό και κατέστησαν κοινή συνείδηση την ανάγκη της απελευθέρωσης των δουλωμένων Ελλήνων με ηρωισμό και αυταπάρνηση.

Τον ενδιέφερε επίσης έντονα, απόδειξη της θρησκευτικότητάς του, ό,τι είχε σχέση με την εκκλησία. Αναφέρεται συγκεκριμένα στην προσκύνηση των Αγίων Τόπων από Ραφανιώτες, στην περιφορά εικόνων ή του Τιμίου Σταυρού, στη συμπεριφορά των κληρικών και άλλα. Και δίνει τέτοια έμφαση στα εκκλησιαστικά όχι μόνο λόγω της θρησκευτικότητάς του αλλά λόγω και του γενικότερου κλίματος, της περιρρέουσας θρησκευτικής ατμόσφαιρας.

Αυτός ήταν σε γενικές γραμμές ο Ιω. Παπακώστας σύμφωνα με πληροφορίες και τα γραπτά του, τα οποία αποτελούνται από δυο μέρη. Τα πρώτα, «τα σημαντικότερα γενόμενα», είναι συνέχεια των σημειώσεων του αδελφού του Κων/νου, αποτελούνται από 50 σελίδες, είναι χρονολογικά καταταγμένα, δεν είναι εξίσου προσεγμένα με το ημερολόγιο, υπάρχουν ορθογραφικά, συντακτικά, λάθη στίξης και άλλα, τα οποία, όπως και στο ημερολόγιο, θεώρησα σκόπιμο να διορθώσω, για να διαβάζεται καλύτερα το κείμενο. Γράφει σε αρκετά καλή καθαρεύουσα ιδιαίτερα στο ημερολόγιο του ελληνοτουρκικού και ελληνοβουλγαρικού πολέμου του 1912 - 13 επηρεασμένος από τη σχολική πραγματικότητα της εποχής του.

Αναδεικνύοντας την οπτική γωνία του απλού ανθρώπου ξεχωρίζει στα «σημαντικότερα γενόμενα» σεισμούς, πλημμύρες, άλλα φυσικά φαινόμενα, γάμους, γεννήσεις, θανάτους, φόνους, περιφορά τιμίου σταυρού, εικόνων, προσκύνηση Αγίων Τόπων, μετανάστευση, εσοδείες, τιμές, δεντροφύτευση, συμπεριφορά κληρικών, λειτουργία σιδηροδρομικής γραμμής, το ανάθεμα του Βενιζέλου, την αποστράγγιση της λίμνης της Καλλιπεύκης (Νεζερού), μερικά αναφέρθηκαν, και άλλα.

Το ημερολόγιό του, που είναι πιο συστηματικό και πρέπει να γράφτηκε με βάση σημειώσεις, αποτελείται από 51 σελίδες απλού τετραδίου και κάνει λόγο για τις συνθήκες ζωής και διαμονής του στρατού, τις καιρικές συνθήκες (βροχή, λάσπη, κρύο, πάχνη, χιόνι), τη διατροφή (ψημένα καλαμπόκια, βρασμένο σάρι, ξερό ψωμί αλλά και κρέας αρκετές φορές). Αναφέρεται εξαντλητικά, γιατί προφανώς εξαντλούσαν κυριολεκτικά όλους τους στρατιώτες, στις πορείες, όταν γράφει, χωρίς να λογαριάζονται οι μικροπορείες, για 17 ημέρες και 253 ώρες πεζοπορίας. Δίνει κατά τρόπο λιτό τις μάχες, δεν επαίρεται για την οποιαδήποτε προσφορά του

στον πόλεμο, παραθέτει αριθμητικά στοιχεία των αντίπαλων στρατών, αναφέρει ημερομηνία, ακόμη και ώρα, είναι παρατηρητικός και αντικειμενικός, περιγράφει επίσης τοπία, δεν αγνοεί τις εντυπώσεις.

Από τα παραπάνω στοιχεία είναι εμφανής η διαφορά θέασης των γεγονότων ανάμεσα στους επώνυμους, τους πολιτικούς ή στρατιωτικούς ηγέτες, και τους ανώνυμους πολίτες ή στρατιώτες. Οι δεύτεροι μπορεί να μη συλλαμβάνουν σπουδαία ιστορικά γεγονότα, αλλά δεν σημαίνει, ιδιαίτερα σήμερα, ότι δεν ενδιαφέρουν τη σύγχρονη ιστορική έρευνα τέτοια περιστατικά. Είναι σίγουρο ότι έσφαλε ο Ιω. Παπακώστας χαρακτηρίζοντας τον Ελευθ. Βενιζέλο προδότη. Και έσφαλε όχι μόνο λόγω της αφοσίωσης. Ακολούθησε αυτή τη λογική, γιατί ζώντας στην ελληνική επικράτεια, την οποία ήλεγχαν οι κωνσταντινικοί, συμμορφώθηκε με την κρατούσα αντίληψη, πήγε με τους πολλούς. Είναι βέβαιο επίσης ότι καταγράφεται στο παθητικό του η αδυναμία του να κρίνει τη δολοφονία, τη θυσία καλύτερα, του Μαρίνου Αντύπα έστω και εκ των υστέρων.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι έχουμε την απαίτηση να κρίνει τα γεγονότα της εποχής του, όπως τα κρίνουμε εμείς οι μεταγενέστεροι ύστερα από πολλά χρόνια στηριγμένοι στην παγιωμένη πια ιστορική αντίληψη για την εποχή του. Άλλωστε ο Ιω. Παπακώστας ήταν ένας ταπεινός άνθρωπος και δε διανοήθηκε να διεκδικήσει ούτε πολεμικές ούτε πολύ περισσότερο δάφνες ιστορικού. Είχε απλά την πρόνοια να καταγράψει την προσωπική μαρτυρία του και του είμαστε ευγνώμονες, γιατί φωτίζει την εποχή του με τη δική του, καθόλου ευκαταφρόνητη, ματιά.

Με βάση τη λογική της σύγχρονης ιστορικής έρευνας, η οποία δεν παραμελεί καμιά από τις εκφάνσεις της ζωής του ανθρώπου, αξίζει τον κόπο να αξιοποιήσουμε τη μαρτυρία του Ιω. Παπακώστα. Αναφέρω ενδεικτικά ότι στα «σημαντικότερα γενόμενα» παραθέτει τα ονοματεπώνυμα 71 Ραφανιωτών, οι οποίοι μετανάστευσαν στην Αμερική από το 1904 έως το 1907. Από αυτούς επανήλθαν 13 είτε γιατί άλλαξαν γνώμη είτε γιατί δεν τους δέχθηκαν. Το κύμα αυτό της μετανάστευσης των Ραφανιωτών στην Αμερική εντάσσεται στο γενικότερο μεταναστευτικό κλίμα, το οποίο επικρατούσε στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στις πιο φτωχές ορεινές περιοχές της. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, κανόνας για την εποχή εκείνη, ότι μετανάστευσαν μόνο άνδρες και μάλιστα νέοι. Οι γυναίκες (μη-

τέρες, αδελφές, σύζυγοι) περίμεναν υπομονητικά, μερικές φορές μάταια, την επιστροφή ή τα εμπόσματα ζώντας και τραγουδώντας καθημερινά την πίκρα του μισεμού, ενώ το άνθος της νιότης του Ελληνισμού χάνονταν για την πατρίδα μας προκειμένου να υπηρετήσει τη μακρινή αυτή χώρα και όχι μόνο. Βέβαια η άντληση χρησίων στοιχείων και συμπερασμάτων δεν περιορίζεται σ' αυτή καθ' αυτή τη μετανάστευση και τις κοινωνικοοικονομικές συνέπειες, αλλά μπορεί να επεκταθεί στα ίδια τα ονοματεπώνυμα, έργο κατ' εξοχήν του γλωσσολόγου, ή τα τοπωνύμια, τα οποία ανφέρονται στα γραπτά του.

Εξ ίσου σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, είναι η αναφορά από το Φθινόπωρο του 1916 μέχρι το Μάρτιο του 1917 στην υπερτίμηση ή την παντελή έλλειψη βασικών αγαθών πρώτης ανάγκης λόγω του αποκλεισμού. Από την επισήμανσή του αυτή φαίνεται ότι τότε οι Ραφανιώτες δεν είχαν καθόλου πετρέλαιο ή κοινό αλάτι, το δε σιτάρι και το αλεύρι, εκτός των άλλων, ήταν είδη εν ανεπαρκεία και πενταπλασιάσθηκε, δεκαπλασιάσθηκε ή δεκαεφταπλασιάσθηκε η τιμή τους. Πολύ περισσότερο ακρίβηνε το γίδινο κρέας, από μια σε σαράντα δραχμές, και το κορκάρι, από μια σε 70 δραχμές την οκά.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα που θίγει είναι η παραγωγή, καλύτερα υπερπαραγωγή, σταφυλιών τα έτη 1907 και 1908 και η αδυναμία πώλησης ή οινοποίησής τους. Ήταν τόσο μεγάλη η παραγωγή, ώστε το 1907 πωλούνταν 9 δραχμές οι 100 οκάδες σταφύλια και το 1908 δραχμές 5 η ίδια ποσότητα χωρίς να βρίσκεται αγοραστής. Αυτό θυμίζει στις μέρες μας την υπερπαραγωγή καρπουζιών στο γειτονικό προς τη Ραφάνη Μακρυχώρι και την αδυναμία διάθεσής τους. Παρατηρούμε τα ίδια σχεδόν, τηρουμένων των αναλογιών και των εποχών, φαινόμενα, την έλλειψη δηλαδή σχεδιασμού της αγροτικής παραγωγής σε εθνικό επίπεδο, την απουσία ενός επιτελικού, συντονιστικού οργάνου, το οποίο θα προλαμβάνει τέτοιες καταστάσεις είτε υπερπαραγωγής είτε έλλειψης. Οι πατατοπαραγωγοί π.χ. και σήμερα από έλλειψη κεντρικής καθοδηγητικής πολιτικής λειτουργούν συμπτωματικά. Έτσι, αν μια χρονιά έχει τιμή η πατάτα, την επόμενη σπεύδουν να καλλιεργήσουν πολλοί το ίδιο είδος με αποτέλεσμα να πέφτει η τιμή ή να μένει αδιάθετο το προϊόν.

Ξεφυλλίζοντας από την άλλη μεριά το ημερολόγιό του, που είναι πιο

προσεγμένο, βλέπουμε ότι δεν μπορεί να συλλάβει και να αξιολογήσει τις κορυφαίες στρατιωτικές ή πολιτικές κινήσεις της εποχής του, δεν είναι σε θέση να δει και να εκτιμήσει ποια γεγονότα άλλαξαν τη ροή των πραγμάτων, δηλαδή ποια γεγονότα είναι ιστορικά, αλλά διαμορφώνει αυτά τα γεγονότα δρώντας συλλογικά, μ' άλλα λόγια πολεμώντας αδιάλειπτα, είναι υποκείμενο της ιστορίας, αφού στην πλάτη του, στην πλάτη όλων των ανώνυμων πολεμιστών ή στα κουφάρια αρκετών στηρίχθηκε η απελευθέρωση των σκλαβωμένων Ελλήνων κι αυτό είναι πάρα πολύ σπουδαίο, θα έλεγα το πρώτο.

Δεν είναι βέβαια σε θέση να διακρίνει για ποιους λόγους, όπως όλοι σχεδόν οι στρατιώτες, οδοιπορεί αρκετά μερόνυχτα προς το Μοναστήρι, εσφαλμένη προτίμηση του Κων/νου, και επιστρέφει μεγάλο τμήμα του στρατού κατευθυνόμενο, σωστή επιλογή του Ελ. Βενιζελου, προς τη Θεσσαλονίκη. Όμως δεν είναι αμελητέο ιστορικά το ότι αναδεικνύει άλλα θέματα. Οι Έλληνες στρατιώτες την εποχή εκείνη, όπως και οι αντίπαλοί τους, αντιμάχονταν πρώτα - πρώτα τις καιρικές συνθήκες, καταυλισμός, μέρα ή νύχτα, στο ύπαιθρο με δριμύτατο ψύχος εξαιτίας του οποίου έτρεμαν τα δόντια τους, ραγδαιότατη βροχή, χιόνι μέχρι και δυο μέτρα. Παρ' όλ' αυτά, παρά το ότι αναγκάζονταν να οδοιπορούν και με πολύ χιόνι, παρά το ότι έμεναν ξάγρυπνοι από το χιόνι και το κρύο, άντεχαν όχι μόνο τις δυσμενέστατες καιρικές συνθήκες, αλλά είχαν την ψυχική δύναμη να πολεμούν και να νικούν. Αυτό είναι πραγματικός ηρωισμός και φανερώνει πώς απελευθερώθηκαν οι σκλαβωμένοι Έλληνες.

Μια άλλη διάσταση του πολέμου που φωτίζεται από τον Ιω. Παπακώστα είναι η διατροφή. Το θέμα αυτό δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητο, γιατί είναι βασική προϋπόθεση της επιτυχημένης διεξαγωγής ενός πολέμου. Οι στρατιώτες λοιπόν της εποχής εκείνης έτρωγαν από τουρκικά κοπάδια, λογική του πολέμου, άφθονο κρέας, έπιναν ζωμό κρέατος ως πρωινό, έτρωγαν άλλες φορές ξερό ψωμί, δηλαδή χωρίς φαγητό, άλλοτε δεν έφτανε ή δεν είχαν καθόλου, το συσσίτιό τους αποτελούνταν από ψημένα καλομπόκια ξηρά ή βρασμένο σιτάρι, πεινούσαν. Όταν πολεμάει κανείς και πεινασμένος, αυτό υπερβαίνει την ανθρώπινη φύση και ανακαλεί στη μνήμη μας, τηρουμένων των αναλογιών, τους ελεύθερους πολιορκημένους του Μεσολογγίου.

Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε και τις εξαντλητικές, για πολλές ημέρες, πορείες με ανυπόφορη ζέστη, κουρνιαχτό, δριμύτατο ψύχος, βροχή, χιόνι. Κι' όταν κάνουμε λόγο για εξαντλητικές πορείες, εννοούμε συνήθως πορεία, δηλαδή πεζοπορία, έξι οκτώ μέχρι και 15 ωρών το εικοσιτετράωρο.

Και να σκεφτεί κανείς ότι βάδισαν εννιά ημέρες προς το Μοναστήρι μάταια· και οι κόποι μας, γράφει, επήγγον μάταιοι επί εννέα ημερών πορείαν εκ Θεσσαλονίκης. Είναι τα λάθη των μεγάλων, εδώ του Κων/νου, που ταλαιπωρούν άσκοπα τους πολλούς, τους ανώνυμους, ή, το χειρότερο, τους οδηγούν στο θάνατο χωρίς λόγο. Παρά ταύτα δεν ξεσηκώνεται ο ανώνυμος Έλληνας στρατιώτης ούτε διαμαρτύρεται, εκφράζει όμως, δικαιολογημένα, το παράπονό του στο ημερολόγιο. Στην περίπτωση αυτή αναδεικνύεται ένα άλλο θέμα, η απόλυτη δηλαδή πειθαρχία των αξιωματικών και πολύ περισσότερο των απλών στρατιωτών στις διαταγές της ηγεσίας, και άνευ αποχρώντος λόγου. Βάδιζαν, όπως γράφει και ο Ελύτης, ασταμάτητα ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Κι ενώ εξαντλούνταν σωματικά από την πολύωρη πορεία, είχαν το ψυχικό σθένος να πολεμήσουν, ν' ανεβούν τα υψώματα τρέχοντας κι' αλαλάζοντας «αέρα», να τα καταλάβουν με τίμημα την ίδια τους τη ζωή.

Και όλα αυτά τα γράφει χωρίς ίχνος έπαρσης για την πολύ σημαντική προσφορά του· δεν κομπορρημονεί καθόλου, είναι ακόμη αντικειμενικός και με τους αντιπάλους του, όταν γράφει ότι οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν αφήνοντας τα στενά του Σαραντάπορου, γιατί φοβήθηκαν τις κυκλωτικές κινήσεις και ήταν λιγότεροι. Δεν έχει επίσης κανένα ενδοιασμό να παραδεχτεί την αδυναμία των ελληνικών δυνάμεων να επιβληθούν στους Βουλγάρους σε μια περίπτωση, αφού γράφει ότι όλη την ημέρα έμειναν άπρακτοι και είχαν πολλές απώλειες, γιατί βάλλονταν ακατάπαυστα από το βουλγαρικό πυροβολικό.

Κλείνοντας το σχολιασμό των γραφομένων του θα παραθέσουμε στη συνέχεια αποσπάσματα από τα «σημαντικότερα γενόμενα» και το ημερολόγιό του.

Α' «Τα σημαντικότερα γενόμενα»

1. Περιφορά εικόνων, προσκύνηση Αγίων τόπων κλπ.:

1908 Μαρτίου 28 ημέρα Παρασκευή ανεχώρησαν διά Ιεροσόλυμα ο Παπαγεώργιος Γεωργιάδης, ο Δημήτριος Αγοραστήδης και ο Γεώργ. Παρίσης. Απριλίου 22 επανήλθον (σελ. 32) 1908 Ιουνίου 15 ήλθεν ο Τίμιος Σταυρός επί 8 ημέρας έφαλεν αγιασμούς εις όλην την κωμόπολιν και εις τας 22 του ίδιου μηνός ημέρα Κυριακή ανεχώρησεν διά Κρανιάν.

Αυτός ο Τίμιος Σταυρός, όστις είχε και έχει μέγεθος 25 πόντους περίπου, δηλαδή μέρος του μεγάλου Σταυρού, ήτο τυλιγμένος ολόχρυσα, μόνον εις το μέσον μια γραμμή από το επάνω μέρος έως κάτω εφαινετο το τίμιον ξύλον, είπομεν ότι ολόχρυσα ενδεδυμένος ευρίσκετο πάλιν εις ένα κουτί ολόχρυσον, με πολλούς αδάμαντας γύρω, επίσης και ο Σταυρός ήτο κεντημένος με αδάμαντας, πολλούς και μεγάλους. Αυτόν τον τίμιον Σταυρόν, προ ενός έτους τον εκάλεσεν η Ιερά Σύνοδος Αθηνών, ένεκα νόσου τινός «που εκκυκλοφόρει εις τας Αθήνας (ευλογία) (σ. 33-34) - 1908 Νοεμβρ. 30 - ήλθεν εγκύκλιος από το εκκλησιαστικόν υπουργείον να παύσουν οι δίσκοι των εκκλησιών να περιφέρονται εις την ώραν του χερουβικού, διότι γίνεται θόρυβος τα δε έξοδα της εκκλησίας να μαζεύονται κατ' άλλον τρόπον (σ. 36) - Δημήτρ. Αγοραστήδης δημοδιδάσκαλος συνταξιούχος προσκυνητής (απεβίωσεν 21-11-1909) - 1910 κατά τα μέσα του έτους τούτου έγινεν η καθαίρεσις του επισκόπου Λαρίσης Αμβροσίου παρά της Ιεράς Συνόδου (σ. 44 - 1911 Μαρτίου 21 αναχωρήσαμε με την Φανήν την αδελφήν μου δια την Ευαγγελίστριαν της Τήνου. Εφθάσαμε Μαρτίου 24 καθίσαμε 4 ημέρας και εφύγαμε, πάλιν ήλθομεν εδώ Μαρτίου 31 (σ. 49) - 1911 Απριλ. 17 ήλθεν η Παναγία Ξενιά και την επομένην ημέραν 18 Απριλ. Κυριακή του Θωμά ανεχώρησεν διά Κρανιάν (σ. 50) - 1905 Ιουλ. 17 ήλθεν η Παναγία της Ελασσόνας, εκάθισεν 8 ημέρας και έφυγεν (σ. 20).

2. Δενδροφύτευση, εσοδείες, τιμές:

1907 Σ/μβρίου 20 άρχισεν ο τρύγος και τελείωσεν Οκτώβρ. 15 ένεκα της μεγάλης εσοδείας μεγάλη πλημμύρα από σταφύλια, όλοι οι άνθρ. εγέμισαν τα αγία και δεν είχαν μέρος να τα βάλουν και έφερον βαγένια από τον Παντελεήμονα α-

πό την Λάρισαν και από άλλα διάφορα μέρη διά να βάλουν τα σταφύλια πολλοί δε εκάθοντο εις τα αμπέλια και τα εφύλαττον έως ότου να εύρουν βαγένια, δεν ενθυμούνται οι άνθρωποι άλλην τοιαύτην εσοδείαν καμμίαν φοράν επωλήθησαν δραχμάς 10 τοις εκατό τελευταία δε και 8 και κανείς δεν αγόραζεν (σ. 30) - 1908 εις τας 29 Μαΐου μαζεύαμε κουκούλια, διότι κανέν άλλο έτος δεν έγιναν τα κουκούλια τόσον γλήγορα, τώρα δε ένεκα της μεγάλης ζέστης και της μεγάλης ξέρας, η θερμοκρασία έφθασεν 29 βαθμούς (σ. 33) - 1908. Ο τρύγος του έτους τούτου άρχισεν Σ/μβρίου 25 εκ της μεγάλης δε αφθονίας των σταφυλιών οι άνθρ. δεν είχαν αγγία να τα βάλωσιν και τα πωλούσαν με - 5 - δραχμάς τας εκατό οκάδας και κανείς δεν αγόραζεν, διότι δεν είχαν - μέρος να βάλη τα ιδικά του, ο τρύγος διήρκεσεν μέχρι τας 14 Οκτωβρίου εβράδυναν τόσο πολύ, διότι επερίμεναν οι άνθρωποι να κάμουν νέα βαγένια και να πηγαίνουν να τρυγήσουν (σ. 35) - 1910 Μαρτίου 1 Καθαρή Δευτέρα, άρχισεν η δενδροφύτευσις του Ισιώματος Ραψάνης, μαζί δε και ο φραγμός διά εξόδων του συλλόγου Ραψάνης (η Πρόσδος) (σ. 40) - 1911 Μαρτίου 10 εφυτεύθησαν τα δένδρα εις τον Άγιον Αθανάσιον (οι κουκουναριές) εξ αυτών επήρα και εφύτευσα και εγώ ένα εις τον κήπον της αυλής ... (σ. 48) - 1916 κατά την διάρκειαν του Ευρωπαϊκού πολέμου έτος 1916 κατά Οκτώβριον με Νοέμβριον μήνα υπερτιμήθησαν τα ψώνια με τας εξής τιμάς εις Ραψάνην. Σίτος δραχμές 1=05, άλευρον εκ σίτου δρχ. 1=10, άλευρον από καλαμπόκι λεπτά 70 φασόλια δρχ. 2, πατάτες, λεπτά 40, κρέας τράγου δρχ. 2, αιγός δρχ. 1=40, κορκάρι δρχ. 1=70, πετρέλαιον έλλειψις τελεία, αλάτι επίσης έλλειψις το κοινόν, το δε καθαρόν και λευκόν δρχ. 1, το κρασί λεπτά 70, ρακί δρχ. 3 (σ. 59) - 1917 ένεκα του αποκλεισμού από της 15ης Σ/μβρίου του έτους 1916 μέχρι τον Μάρτιον του 1917 η υπερτίμησις των πραγμάτων έφθασεν εις τας εξής τιμάς, σίτος δρχ. 3=50 η οκά και καλομπόκι δρχ. 2, αλάτι δρχ. 2, πατάτες δρχ. 1, κρασί δρχ. 1, ρακί δρχ. 4, (σ. 61).

3. Διάφορα γεγονότα

- 1906 Απριλίου 2 ημέρα του Πάσχα ο επίσκοπος Λαρίσης Αμβρόσιος έθεσεν εις αόριστον αργίαν τους ιερείς του Αγίου Αθανασίου, διότι επιλονείκουν όλην την μεγάλην εβδομαδα προπάντων την Μεγάλην Παρασκευήν, ώρισεν δε το Πάσχα λειτουργόν από την κάτω εκκλησίαν, τον παπαβασιλειον Γουγουρόπουλον.

Την δε Παρασκευήν της διακαινησίμου επήγαν εις τον επίσκοπον και εξήτησαν συγγνώμην και την Κυριακήν του Θωμά τους έδωσεν την άδειαν ήσαν οι εξής: Παπαγεώργιος Γεωργιάδης, Παπαϊωάννης Γούρας, Παπαντώνιος Χρυσάφης - 1909 Ιουλίου 12 ημέρα Κυριακή άρχισεν να λειτουργεί ο σιδηρόδρομος Λαρίσης - Παπαπούλιου με δρομολόγιον μια φορά την ημέραν: (σ. 39) - 1910 Ιουλ. 20 έφεραν την κοπάνα την δενδρίσια εις την κάτω βρύση (σ. 10) - 1912 Φεβρ. 10 εις τας 3η ώρα το πρωί εκάη το τέμπλο της Παναγιάς, το πυρ εδόθη εξ απροσεξίας εκάησαν τα δυο τρίτα του αριστερού μέρους το δε ολιγώτερον δεξιόν εσώθη αβλαβές. Η ζημία ανήλθεν εις 4 χιλ. δραχμάς. (σ. 52) - 1912 Σ/μβρίου 16 ημέρα Κυριακή έγιναν τα εγκαίνια της βρύσης εις την αγίαν Τριάδα, δεν λειτουργήσαν αι άλλαι εκκλησίαι και έγινε μονοκλησία εις την αγίαν Τριάδα ως είδος πανήγυρης, μαζεύθησαν αρκετοί άνθρωποι και εψάλη ο αγιασμός επί της βρύσης (σ. 54) - 1914 Αυγ. 11 έγινε διανομή εις τας αστυνομίας των αναμνηστικών μεταλλίων των δυο πολέμων Βαλκανοτουρκικού και ελληνοβουλγαρικού εις τους στρατιώτας τους λαβόντας μέρος εις τους δυο πολέμους (σ. 58). - 1907 Οκτωβρίου 11 τελείωσεν το λαγούμι της λίμνης του Νεζερού και άρχισεν να χύνεται το νερόν εις το λαγούμι εδούλευαν τρία έτη το είχε εργολαβίαν ο Νικόλ. Οικονόμου από την Λάρισα (σ. 31).

4. Ο γενναίος στρατιώτης:

Ένας Έλληνας στρατιώτης (Εύζωνος) με τρόφιμα και έγγραφο απ' το σταθμό του Προφήτη Ηλίου διευθύνθηκε προς το σταθμό Τρυπημένης κοντά στον Τύρναβο (η αφήγηση σύμφωνα με τις εφημερίδες). - 1911 Φεβρ. 7 - Μεταξύ των σταθμών Προφήτου Ηλίου και Τρυπημένης υπάρχουν ερείπια εγκαταλειφθέντος ελληνικού σταθμού. Οι Τούρκοι στρατιώται, όταν έφθασαν επί των ερειπίων τούτων, επυροβόλησαν κατά του προχωρούντος και 150 μέτρα περίπου απέχοντος κάτωθεν δε αυτών ευρισκομένου ατυχούς ευζώνου. Μια των σφαιρών εύρεν αυτόν εις τον λαιμόν διεπέρασε τον θώρακαν του και εξήλθεν εκ της σφυός. Ο γενναίος στρατιώτης αντί να αποθαρρυνθή με τον τραυματισμόν του αυτόν, εγονυπέτησε και ήρχισε πυροβολών κατά των δολοφόνων του, οίτινες όμως εκρύβησαν εις τα ερείπια του σταθμού και αντεπυροβόλουν. Έρριψε κατ' αυτών δώδεκα σφαίρας, είχε δε τοσαύτην ψυχραιμίαν, ώστε συνέλεγε και

τους κάλυκας δια να τους παραδώσει. Ακούσαντες δε οι άλλοι στρατιώται έτρεξαν αμέσως και επήραν τον δυστυχή ευζωνο και μετέφεραν αυτόν εις Τύρναβον, όστις το μεσονύκτιον της Κυριακής απέθανεν (σ. 47).

5. Ραφτανιώτες μετανάστες

Εδώ γράφω διά ενθύμηνιν όσα παιδιά και άνδρες φεύγουν διά την Αμερικήν από το έτος 1904 έως το έτος 1907 Μαρτίου 25.

1. Πολυχρόνης Γουγουρόπουλος	27. Αθαν. Χριστοδούλου ή Μπούσιος
2. Βασίλ. Καραπέτσας	28. Ιω. Χολέβας
3. Μιχάλης Χατζησωτήρης	29. Γεώργ. Μέτσιος ή Ριντιζέλας
4. Θωμάς Βαγενάς	30. Ιω. Σπετσειώτης
5. Αντώνιος Χαλατσούλης	31. Δημήτρ. Δημολιός
6. Δημήτριος Χρυσάφης	32. Δημήτρ. Δουμακίης
7. Αθανάσιος Θώμου	33. Αναστ. Κουτσούκης επέστρεψεν
8. Ιω. Γκλιός ή Νασιάρας	34. Δημήτρ. Γεωργ. Βλαχουστέργιος
9. Δημήτρ. Χρυσικός	35. Αναστ. Τζιτζιάνης
10. Νικόλ. Κουκινάς	36. Αναστ. Κεραμιδίας
11. Αθαν. Σκούντζιος	37. Νικόλ. Ψαλτήρας επέστρεψεν
12. Γρηγόρ. Καραπέτσας	38. Βασίλ. Μπόσιακας
13. Αθαν. Α. Χολέβας	-1907 Μαΐου 9
14. Ιω. Παρίσης	1. Στέφ. Πασχάλης
15. Δημ. Παπαχριστοδούλου	2. Αθαν. Σκοτινιώτης
16. Θεμιστοκλής Βαλάσης	3. Αθαν. Μουρτασάγας
17. Κλεάνθης Βαγενάς	4. Ιω. Α. Παρίσης
18. Ιω. Τσοράφας 1907 Ιουλ. 15	5. Κων. Νασιάρας
επανήλθε	6. Αθαν. Τσιότσικας
19. Λάσκαρης Δ. Λάσκαρης	- 1907 Ιουλίου 26
20. Ιω. Φάκας	1. Θεόδ. Μπατασέλιος
21. Δημήτρ. Παπαγιάννης	2. Δημήτρ. Μιχαλούλης
22. Γεώργ. Γούρας	3. Δημήτρ. Βαλαής
23. Γεώργιος Σπηλιώτης	4. Κων. Καραπέτσας
24. Γεώργ. Ριζάκης	5. Αθαν. Παπακώστας
25. Αναστ. Τσιόφας	6. Κων. Χατζής
26. Αθαν. Ακριβός	7. Δημήτρ. Μπάλαλας

- 1910 Ιουλίου 9

1. Δημήτριος Παπαδημητρίου
2. Γεώργ. Οικονόμου
3. Γεώργ. Βελος
4. Παναγ. Κουτσούκης
5. Γεώργ. Σβάρνας
6. Γεώργ. Τρέμος

Ατυχώς τους 4 τους «επέστρεψαν» οπίσω:
Γεώργ. Οικονόμου, Γεώργ. Σβάρναν, Δημ. Παπαδημητρίου και Παναγιώτην Κουτσούκην.

- 1910 Οκτωβρίου 15

1. Νικόλαος Μπέλας
2. Θεμιστ. Μπέλας (γυιός του)
3. Δημήτρ. Καρπούζας
4. Ιω. Ριζάκης
5. Ζάχος Ζάχου
6. Αθαν. Μπέκας
7. Χρ. Παζιάνας
8. Βασίλ. Μπέτσιος
9. Γεώργ. Μαργαρίτης
10. Ιω. Βαλαής

Εξ αυτών μόνον ο Ιω. Ριζάκης και ο Χρ. Παζιάνας πέρασαν εις Νέαν Υόρκην οι άλλοι επέστρεψαν οπίσω όλοι.

- 1912 Απριλίου 23

1. Βασίλ. Βαλάσης
2. Θωμ. Γεωργιάδης, αλλ' ο Γεωργιάδης μετανάστης επήγεν έως τας Αθήνας και γύρισε πίσω, ο δε Βαλάσης εξηκολούθησε το ταξιδιόν του - Ιουνίου 15 ανεχώρησεν και δευτέραν φοράν διά Αμερικήν ο εξαδέλφος μου Αθαν. Παπακώστας.

- Σεπτεμβρίου 10

1. Δημήτρ. Δαλαμάγκας
2. Ελευθ. Παπαδημητρίου

Β' Ημερολόγιο

1. Διαμονή - καιρικές συνθήκες:

Εφθάσαμεν εις Ελασσόνα, ένεκα δε της ραγδαιότητας βροχής ηναγκάσθημεν να διανυκτερεύσωμεν εις τας εγκαταλειμμένας οθωμανικάς οικίας (σ. 4) - Κατευλίσθημεν το εσπέρας, εν μέσω πυκνού δάσους, και υπό το δριμύτατον ψύχος περάσαμε την νύκτα μη δυνάμενοι να κρατήσωμεν τους οδόντας (σ. 5) - ένεκα της ραγδαιότητας βροχής και του πυκνού σκότους διενυκτερεύσαμεν κακήν κακώς (σ. 5).

Διευθύνθημεν προς το χωρίον <Βλάδοβον>, όπου εφθάσαμεν το εσπέρας, ένεκα δε της ραγδαίας βροχής, που έπιπτεν καθ' όλην την ημέραν, το εσπέρας ηναγκάσθημεν να επισταθμεύσωμεν εις τας οικίας, οι κάτοικοι του χωρίου και αυτοί βουλγαρόφωνοι (σ. 14) - Ένεκα όμως της κακοκαιρίας δεν ηδυνήθημεν να φθάσωμεν εις το χωρίον και το εσπέρας κατευλίσθημεν μίαν ώραν προ του χωρίου επί αφθόνου λάσπης και υπό ραγδαιότατην βροχήν και τοιουτοτρόπως περάσαμε την νύκτα κακήν κακώς (σ. 15) - κατευλίσθημεν εν υπαίθρω υπό ραγδαίαν βροχήν και επί της παχείας λάσπης (σ. 16) - Η βροχή μετεβλήθη εις χιόνα και το πρωί ευρέθημεν υπό δύο σπιθαμάς χιόνος και υπό δριμύτατον ψύχος (σ. 16).

Την πρώτην ημέραν βαδίσαμε 5 ώρας επί μιας πιθαμής χιόνος και αφθόνου λάσπης... Καθ' όλην την νύκτα η χιών ηύξανεν περισσότερον και το πρωί εις τας 10 Φεβρουαρίου Κυριακή αναχωρήσαμε πάλιν πατώντας δύο σπιθαμάς χιόνα, και εξακολουθούσεν να πίπτη διαρκώς... Την αυτήν νύκτα η χιών έπιπτεν διαρκώς και το πρωί ευρέθημεν επί ενός μέτρου χιόνος (σ. 20). Την δε νύκτα ηναγκάσθημεν να μείνωμεν εις τας θέσεις μας άγρυπνοι επί της χιόνος και του ψύχους (σ. 23). Εφθάσαμεν τον ποταμόν Άραχθον και κατάκοποι κατευλίσθημεν εκεί την νύκτα εν υπαίθρω (σ. 24).

2. Τρόφιμα:

Την επομένην 8 Οκτωβρίου εγερθέντες κατά διαταγήν από βάθους

πρωΐας, αφού φάγαμε τον ζωμόν του κρέατος, το οποίον παρεσκευάζετο καθ' όλην την νύκτα, την δε μερίδα του κρέατος την πήραμε μαζί μας διά να χρησιμεύση διά το γευματινόν συσσίτιον, αναχωρήσαμε λίαν πρωΐ (σ. 4). Ο άρτος όμως ήτο ανεπαρκής... η δε τροφή μας ήτο από άφθονον κρέας εκ τουρκικών ποιμνίων (σ. 6). Ο δε άρτος ήτο εις άρτος χωρικός ανά δεκαπέντε άνδρες, θροφή δι' όλην την ημέραν (σ. 7) - το δε σισσίτιόν μας ήτο ψημένα καλαμπόκια ξηρά... το δε συσσίτιόν μας ήτο βρασμένος σίτος (σ. 8) - είχομεν πάλιν έλλειψιν άρτου, εφάγαμεν όμως άφθονον κρέας εκ τουρκικών ποιμνίων (σ. 9) ξημερώσαμε... υπό δυνατήν πείναν (σ. 12) ευρέθημεν... υπό δυνατήν πείναν, διότι ήτο έλλειψις άρτου (σ. 16). Εκεί κάναμε τις απόκριες με ολίγον ξηρόν άρτον (σ. 27) - Την πρωΐαν της 26ης Φεβρουαρίου καθαρή Τρίτη πρωΐ... φάγαμε το συσσίτιόν μας βραστόν κρέας εξ αρνίων του γάλατος (σ. 27).

3. Πορείες:

Αναχωρήσαμεν λίαν πρωΐ διευθυνόμενοι τον δρόμον των Σερβίων και αφού βαδίσαμε περί τας 6 περίπου ώρας εφθάσαμε εις το χωρίον <Δημαράδες> (σ. 4). Την επομένην 9 Οκτωβρίου Τρίτη επαναλάβαμεν την πορείαν μας προς τα Σέρβια, βαδίσαντες όμως περί τας δύο ώρας, εις θέσιν <Σαραντάπορον> εύρομεν και μεγάλην εχθρικήν δύναμιν (σ. 4). Την 13ην λοιπόν Οκτωβρίου αναχωρήσαμεν από Σέρβια, βαδίζοντες προς βορράν, και μετά 4 ώρας εφθάσαμεν εις το χωρίον <Βελβεντό> (σ. 6) - Η πορεία της αυτής ημέρας ήτο 11 ώρας (15 Οκτωβρίου), η πορεία της αυτής ημέρας ήτο 8 ώρας (18 Οκτωβρίου) (σ. 8) - Την επομένην (22 Οκτωβρίου) επανελάβαμεν την πορείαν μας και μετά τρεις μόνον ώρας εφθάσαμεν εις το χωρίον <Τσιαχαλάρι> (σ. 10) - Πρωΐ λοιπόν (28 Οκτωβρίου) την Κυριακήν υπό ραγδαίαν πάλιν βροχήν μετά τρεις ώρες, ευρισκόμεθα εις την ωραϊάν Θεσσαλονίκην (σ. 12) - Την πρώτην ημέραν (30 Οκτωβρίου) μετά 4 ώρας μόνον πορείαν κατευλίσθημεν... έξωθεν της Θεσσαλονίκης εις το χωρίον <Τικιλί>. (σ. 13). Την επομένην (31 Οκτωβρ.) αναχωρήσαμεν από Τικιλί, και μετά 7 περίπου ώρας εφθάσαμεν εις τον ποταμόν Αξιόν (σ. 13).

Ότε λοιπόν εξημέρωσεν η 1η Νοεμβρίου... αναχωρήσαμεν, και μετά 5 ώρας, εφθάσαμεν εις το χωρίον <Πέλλα> (σ. 14)... η πορεία της αυτής ημέρας ήτο 11 ώρας (σ. 14 - 1η Νοεμβρίου) - Η πορεία της αυτής ημέρας (5 Νοεμβρίου) ήτο

Περὶ τῶν ἑξωνοβουγγαρίων

Ἄρα τὸ ἄξιον πρὸς τὴν ἀποστολὴν ἐξ ἰσχυρῶν
καὶ τὴν ἀποστολὴν ἐπὶ τὴν ἐκείνην, ἀλλὰ τὸ ἄξιον
ἐκείνου ἰσχυρῶν ἐστὶν ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἀποδοτὴς τὴν ἰσχυ-
ρίαν ἑαυτοῦ (ἀλλοτρίαν, ἢ ἀποδοτρίαν). Τὸ ἀξιό-
παιον ἰσχυρῶν ἀποδοτὴς τὴν ἀποστολὴν, καὶ πρὸς τὸ
ἴσον ἐπὶ τὴν ἀποστολὴν, καὶ ἀποδοτὴς τὴν
ἐξ ἑαυτοῦ τὴν ἰσχυρίαν.

Ἄρα τὸ ἰσχυρῶν τὸ ἀποδοτὴς ἐξ ἑαυτοῦ
τὸ ἀποδοτὴς, ἐστὶν ἀποδοτὴς ἐκείνου ἀποδοτὴς
τὴν ἑξωνοβουγγαρίαν ἀποδοτὴς. Τὸ ἄξιον ἀποδοτὴς
ἀποδοτὴς ἐκ τὴν ἰσχυρίαν ἀλλοτρίαν ἰσχυρίαν τὴν
ἀποδοτὴς ἐκείνου, ἀποδοτὴς ἀποδοτὴς ἀποδοτὴς, καὶ πρὸς
τὸ ἴσον ἰσχυρῶν ἀποδοτὴς τὴν ἰσχυρίαν (ἀποδοτὴς) καὶ πρὸς
τὸ ἴσον ἐπὶ τὴν ἀποστολὴν τὴν ἰσχυρίαν (ἀποδοτὴς) ἐκείνου
ἀποδοτὴς τὸ ἴσον τὸ ἴσον, καὶ τὸ ἴσον τὸ ἴσον ἀποδοτὴς
τὴν ἀποδοτὴς, καὶ τὸ ἴσον τὸ ἴσον ἐπὶ τὴν ἀποστολὴν
(ἀποδοτὴς) ἐκείνου ἀποδοτὴς τὴν ἀποδοτὴς, ἀπο-
δοτὴς τὸ ἴσον τὸ ἴσον τὸ ἴσον τὸ ἴσον.

Τὸ ἴσον τὸ ἴσον ἀποδοτὴς ἀποδοτὴς ἀποδοτὴς

πλέον των 5 ωρών (σ. 15) - Και οι κόποι μας επήγγον μάταιοι, επί 9 ημερών πορείαν εκ Θεσσαλονίκης (σ. 16). Την πρώτην ημέραν (9ην Φεβρ.) βαδίσαμε 5 ώρας (εκ Καλαμπάκας διά Μέτσοβον) (σ. 20) - Η πορεία της αυτής ημέρας (15 Φεβρ.) ήτο 7 ώρας (σ. 21) - Την αυτήν ημέραν (19 Φεβρ.) περί τας 12 η ώρα αναχωρούμεν από Δρεστινίκον και περί την 10ην ώραν της νυκτός εφθάσαμεν τον ποταμόν Άραχθον (σ. 24) - Και εις τα 6 Μαρτίου Τετάρτη ώραν 12ην της ημέρας εφθάσαμεν εις Θεσσαλονίκην, κατόπιν τριών ημερών θαλασσοπορείαν εκ Πρεβέζης (σ. 28) - Η πορεία της αυτής ημέρας ήτο 9 ώρας (σ. 29) - Μετά 8 ώρας πορείαν εφθάσαμεν εις το οθωμανικόν χωρίον: <Λαχανάς> (σ. 30) - Μετά 8 ωρών πορείαν υπό τον υπερβολικόν καύσωνα εφθάσαμεν εις Νιγρίταν την 18ην Μαΐου (σ. 33) - Την 26ην Μαΐου αναχωρήσαμεν (από τη Νιγρίτα) όλον το σύνταγμα προς το εσωτερικόν, και μετά 8 ώρας πορείαν εφθάσαμεν το χωρίον <Σοχός> (σ. 34) - Την επαύριον 27 Μαΐου αναχωρήσαμεν εκείθεν και μετά 6 ώρας πορείαν εφθάσαμεν εις το χωρίον <Βισόκα> (σ. 34) - Η οπισθοχώρησις μας (μετά την κατάληψη της Μπέροβας απ' τους Βουλγάρους) έγινε τακτική, και καθ' όλην την νύκτα βαδίζοντες, καθώς και την επομένην ημέραν μέχρι την 10ην ώραν της ημέρας εφθάσαμεν εις το χωρίον <Κομινίτσι> όπου έδρευεν η Μεραρχία, βαδίζοντες επί 15 ώρας πορείαν, εκεί εμείναμεν να ξεκουρασθώμεν μέχρι νωτέρας διαταγής (σ. 35-36) - Πρωί λοιπόν της 19ης Ιουνίου όλη η μεραρχία εν σώματι βαδίζοντες, μετά 8 ώρας πορείαν εφθάσαμεν το χωρίον <Βισόκα> (σ. 36)-

23 Ιουνίου Κυριακή αναχωρήσαμεν από Λαχανά προς τα εμπρός, βαδίσαμεν 8 ώρας, και το εσπέρας κατευλίσθημεν παρά τον Στρυμόνα ποταμόν. 25 Ιουνίου επαναλάβαμεν την πορείαν μας προς το Δεμήρ Ισάρ βαδίσαμεν 6 ώρας και κατευλίσθημεν εις χωρία τινά βουλγαρικά (σ. 38). Μετά 6 ώρας πορείαν (από τον Στρυμόνα) κατευλίσθημεν εις το χωρίον <Λιβούνοβον> (σ. 40) - Την επομένην 9 Ιουλίου, προχωρούμεν, και άνευ τινός εμποδίου βαδίσαντες επί 5 ώρας καταλαμβάνομεν το βουλγαρικόν χωρίον <Κακάνοβον>... (σ. 41) - Αναχωρούμεν λοιπόν και ημείς την 20ην Ιουλίου προς τα όπισθεν (μετά την ανακωχή) αφήνοντες εις την γραμμήν ολίγην δύναμιν διά προφυλακάς, και βαδίζοντες εν μέσω των στενών την αμαξιτήν οδόν παρά τον Στρυμόνα ποταμόν μετά δύο ημέρας, δηλαδή μετά 15 ώρας πορείαν εξήλθομεν των στενών και κατευλίσθημεν παρά το χωρίον <Γενίκιοϊ> εις την είσοδον των στενών (σ. 44) - Την 1ην Αυγούστου αναχωρήσαμεν από στενών της Κρέσνας, και μετά 6 ημερών βραδυπορείαν, την 6 Αυγούστου επιστρέψαμεν εις Σέρρας... Την επομένην... 20 Σεπτεμβρίου αναχω-

ρήσαμεν διά Δράμαν, και την πρώτην ημέραν μετά 7 ώρας πορείαν κατευλίσθημεν εις το χωρίον <Πόρνα>. Την επομένην ημέραν μετά 8 ωρών πορείαν κατευλίσθημεν εις το χωρίον <Αλιστράτη> (σ. 45) - Την 4ην Οκτωβρίου αναχωρήσαμεν πάλιν (απ' την Καβάλα) διά Δράμαν, και εφθάσαμεν μετά δύο ημέρας (σ. 47) - Αναχωρήσαμεν την 14ην Νοεμβρίου (απτό το Γιδά) οδοιπορικώς διά Λάρισα, την αυτήν ημέραν μετά 7 ωρών πορείαν το εσπέρας κατευλίσθημεν εις το χωρίον <Ελευθεροχώρι>. Την επομένην ημέραν 15 Νοεμβρίου μετά 5 ωρών πορείαν κατευλίσθημεν εις την θέσιν <Τούλια>. Την επομένην ημέραν 16 Νοεμβρίου μετά 6 ωρών πορείαν εφθάσαμεν την πόλιν <Αικατερίνην> και κατευλίσθημεν έξωθεν της πόλεως. Την άλλην ημέραν 17 Νοεμβρίου μετά 4ων ωρών πορείαν κατευλίσθημεν εις το χωρίον <Μηλιά> εις τους Βορείους πρόποδες του Ολύμπου.

Την επομένην ημέραν 18 Νοεμβρίου αναχωρήσαμεν από Μηλιάν, και αφού διήλθομεν τα περιέργα <στενά της πέτρας> εις τας βορείους φάραγγας του Ολύμπου το εσπέρας κατευλίσθημεν εις το χωρίον <Σέλος> μεταξύ Βλαχολίβαδου - και Κοκκινόπλου καθ' οδόν περάσαμεν και το χωρίον <ο Άγιος Δημήτριος> η πορεία της αυτής ημέρας ήτο 8 ώρας. Την πρωΐαν της 19 Νοεμβρίου αναχωρήσαμεν πάλιν εκείθεν και μετά 6 ώρας πορείαν εφθάσαμεν εις <Ελασσόνα> (σ. 49).

Την 23ην λοιπόν Νοεμβρίου αναχωρούμεν εκ Θεσσαλονίκης πρωί ατμοπλοϊκώς διά Πειραιά, και κατόπιν μεγάλης θαλασσοταραχής και τρικυμίας εφθάσαμε εις Πειραιά μετά 36 ώρας (σ. 17).

4. Περιγραφή τοπίων

«Την επαύριον 12 Φεβρουαρίου Τρίτη εξημέρωσε ωραία ηλιακάδα και αναχωρήσαμε διά Μέτσοβον: καθ' οδόν το πάχος της χιόνος ήξανε πλέον του ενός μέτρου και προχωρούντες προς το όρος Ζυγός ήύραμε περί τα δύο μέτρα χιόνα: περάσαμε δε και από πυκνόν δάσος εκ πεύκων, τα οποία ήσαν κατάλευκα από χιόνα και παρίστανον ωραίον θέαμα: ήτο ένα έκτακτον φαινόμενον της φύσεως. Περί την 1ην μ.μ. εφθάσαμεν εις την κορυφήν του Ζυγού μετά μεγάλης δυσκολίας διασχίζοντες την χιόνα. Εις την κορυφήν λοιπόν του όρους ως εκ της θέσεως σχηματίζεται τακτικά σφοδρός ανεμοστρόβιλος και διά να διαβώμεν τον αυχένα του όρους προς το μέρος της Ηπείρου εκ του σφοδροτάτου ανέμου η-

ναγκάσθημεν να κατέβωμεν κυλώντας αξιωματικοί και στρατιώται επί της χιόνος έως ότου να φθάσωμεν εις χαμηλότερον μέρος όπου ελαττούντο ο άνεμος. <Τούτο δυσκόλως θα το πιστεύσει ο αναγνώστης>». (σελ. ημ. 21).

5. Περιγραφή υποδοχής

... Πέρασαμε από το χωρίον Καστανέα, όπου οι κάτοικοι Έλληνες όντες μας υπεδέχθησαν μετά μεγάλης χαράς (σ.σ.) - Η υποδοχή του ελληνικού στρατού εις Θεσσαλονίκην εγένετο μετά μεγάλου ενθουσιασμού παρά των κατοίκων Ελλήνων της πόλεως. Όλοι ζητωκραυγάζοντες δεν έπαυον ρίπτοντες άνθη κουφέτα και στέφανα από τους εξώστας των οικιών, αι δε δεσποινίδες δεν έπαυον στεφανώνοντας με τηλεγραφικάς ταινίας τους διαβαίνοντας αξιωματικούς και στρατιώτας, ήτο συγκινητικώτατον θέαμα (σ. 13) - εύρομεν μεγάλην υποδοχήν (εις Ελασσόνα και Τύρναβο σ. 49-50).

Την επομένην ημέραν 22 Νοεμβρίου αναχωρήσαμεν από Τύρναβον διά Λάρισαν, και μετά 3 ωρών πορείαν ευρισκόμεθα έξωθεν της πόλεως εις το χωρίον <Γιάννουλη>. Εκεί λοιπόν ειδομεν μεγάλην και λαμπράν υποδοχήν. Η πόλις ολόκληρος και οι δρόμοι σημαιοστόλιστοι και δαφνοστόλιστοι έως το εξωτερικόν μέρος της πόλεως. Επί της γεφύρας του Πηνειού ήτο εστημένη μεγάλη και λαμπρά αφίς φέρουσα τας επιγραφάς όλων των μαχών Τουρκίας και Βουλγαρίας. Δεξιά και αριστερά δε του ποταμού οι δρόμοι ήταν γεμάτοι από χιλιάδας ανθρώπων ασφυκτικώς περιμένοντας μετ' αγωνίας την εμφάνισιν της μεραρχίας. Όπου λοιπόν την 12ην ακριβώς της ημέρας προηγουμένου του 4ου συντάγματος, και οι λόχοι κατ' αριθμητικήν τάξιν βαδίζοντες, προηγουμένων της μουσικής και σαλπύγγων εισήλθομεν εις την πόλιν ραινόμενοι από πλήθος ανθέων βαδίζομεν εν μέσω της πόλεως διευθυνόμενοι προς τους στρατώνας, αι δε κυρίαί και δεσποινίδες από τους εξώστας δεν έπαυον ρίπτοντας άνθη εις τους προβαίνοντας αξιωματικούς και στρατιώτας και ζητωκραυγάζοντας <ζήτω η σιδηρά Μεραρχία> (σ. 50,51).